

Відгук

Офіційного опонента **Сокірка Олексія Григоровича**, кандидата історичних наук, доцента кафедри давньої та нової історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка, на дисертаційну роботу **Папи Ірини Юріївни «Система уявлень про Росію, Україну та Польщу в данських травелогах початку XVIII століття»**, подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії (в галузі історії) за спеціальністю 032 «Історія та археологія», галузь знань 03 Гуманітарні науки

1. Актуальність теми дисертаційного дослідження

Актуальність теми дисертаційного дослідження обумовлена необхідністю глибшого вивчення его-джерел ранньомодерного часу, присвячених різним аспектам історії країн Північної та Центрально-Східної Європи. Не секрет, що мемуари, щоденники, подорожні записки, створені представниками політичних, військових та інтелектуальних еліт «молодшої» Європи довгий час розглядалися дослідниками в утилітарному ключі, як джерела інформації, аніж спроби цілісного погляду на світ «чужих» і «своїх», як це було з аналогічними текстами представників «старшої» Європи. Таким чином, івнічно- та східноєвропейська щоденникарські традиції представлені в сучасній світовій історіографії лише як розрізнені тексти, що походять з периферії «великого» європейського простору. Отже, спроби поглянути на них як певну цілісність, сукупність регіональних традицій і співставлення із західноєвропейським корпусом его-джерел, є актуальною науковою задачею, реалізація якої увиразнить культурну мозаїку ранньомодерної Європи.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Основні наукові положення дисертаційного дослідження Ірини Папи, висновки й рекомендації є достатньо аргументованими й в своїй сукупності

грунтовно аналізують тексти тревелогів данських дипломатів початку XVIII ст. Дисертантка чітко сформулювала мету й завдання дисертаційного дослідження, котрі полягають в аналізі історіографії та джерельної бази проблеми (реконструкції системи уявлень данської політичної еліти про Східну Європу), аналізі структури та інформаційного потенціалу щоденника данського дипломата Юста Юля та автобіографії секретаря посольства Расмуса Еребо, створених в ході дипломатичної місії до Московської держави 1709-1711 рр., історичного контексту описаних в них подій, персонажів, культурних і побутових подробиць, котрі в своїй сукупності дозволяють відтворити систему просторових і соціо-культурних уявлень скандинавів про своїх південно-східних сусідів. Хронологічні й територіальні межі дослідження визначені коректно. Висновки дисертації є цілком самостійними; найсуттєвішими з них є: 1) висновок щодо світоглядної рамки сприйняття данцями мешканців Московського царства, Речі Посполитої та Гетьманщини, котра формувалася досвідом попередніх контактів з цими регіонами, конфесійними, мовними та побутовими відмінностями; 2) висновок щодо алгоритму складання дипломатом уявлень про країну перебування, що визначався особливостями мовної комунікації, зв'язку, маршрутами подорож, життєвим досвідом та освітнім бекграундом фігурантів; 3) реконструйовані на основі аналізу текстів вокабулярії тревелогів; 4) ітінерарій подорожі дипломатів.

3. Наукова новизна отриманих результатів

На сьогодні, це перше подібне комплексне дослідження, яке присвячене егоджерелам скандинавського походження та їх ролі в дослідженні культурних і дипломатичних контактів Данії зі Східною Європою. Авторка глибоко й компетентно з'ясовує ступінь введення цих текстів до наукового обігу, їх використання в історіографії, доходячи цілком справедливого висновку про ситуативний і фрагментарний підхід істориків різних національних історіографій, котрі воліли бачити в аналізованих текстах «своє», часто ігноруючи системний підхід до тревелогів як певної цілісності, сформованої авторським баченням

описуваних подій, явищ, людей. До безумовних переваг дослідження слід віднести ретельний археографічний та лінгвістичний аналіз публікацій тревелога Юля та автобіографії Еребо, вивірені за оригінальними рукописами, що зберігаються в данських архівах. Тут слід особливо відзначити професіоналізм і ретельність дослідниці, знання мов та палеографії, котрі уможливили справді глибокий текстологічний аналіз пам'яток.

Авторка системно аналізує контекст московсько-данських дипломатичних контактів, вписуючи в нього місію Юля, розкриває подієвий перебіг посольства, його результати й проекцію на тексти аналізованих пам'яток. Цілком слушно обрано методологію дослідження, котра дозволяє не лише почути голос авторів-очевидців, але й з'ясувати весь комплекс передумов і обставин, котрі вплинули на авторську візію побаченого/почутого/пережитого, викладену в травелогах. Дослідниця цілком слушно вдається до спроб зчитати сенси й авторські інтенції, сформовані попереднім культурним досвідом, а також мовно-релігійними відмінностями (с.136-190). Справедливо ставлячи мову, релігію та побут на верхівку піраміди сприйняття московських культурних і політичних реалій, все ж не слід забувати що головною задачею данських дипломатів був зондаж військових можливостей і оцінка настроїв/планів московського політичного істеблішменту в контексті Північної війни післяполтавського періоду. Таким чином, головним їх об'єктом уваги були не стільки особливості вірувань чи стилю життя московитів, скільки воєнні події, стан армії та командування, комунікацій і економічних ресурсів Московії, оцінка яких впливала на рішення данської корони щодо продовження війни в складі антишведської коаліції. З огляду на це, варто було б саме в такій послідовності побудувати огляд тематичних блоків аналізованих текстів, адже тревелоги були не культурологічними дослідженнями, а інформаційним зведенням щодо стану країни, владної еліти й армії.

Істотним здобутком роботи є реконструкція маршруту посольства, його хронології, з'ясування мовних та комунікативних особливостей його учасників, що в сукупності дозволяють краще зрозуміти, як вони вплинули на спостереження

авторів, фіксацію в джерелі (с.92-104, 106-112, 140-146, додатки № 12-13). Співвіднесення їх із попередніми та пізнішими тревелогами дозволили виокремити своєрідність модуля сприйняття данцями Московії та її мешканців, який влучно окреслений формулою тілесної сили й первісної природності на протигагу цивілізованості й раціональній технологічності Заходу.

Важливе значення мають також прикладні спостереження над особливостями й повнотою перекладів тревелогів, практичні зауваження та рекомендації щодо подальшого їх використання й створення українських перекладів (с.28-54). Не менш значущими є проміжні результати дослідження — систематизація історіографії, спроба її класифікації (с.28-67). Дисертантка застосовує методики текстологічного аналізу, розмірковує над жанровими особливостями тревелогів, що є цінним з точки зору розвитку аналітичного інструментарію сучасного історичного джерелознавства (с.136-158).

4. Повнота викладу основних результатів в опублікованих статтях, зарахованих за темою дисертації. Основні й прикладні положення дисертації було апробовано на 11 міжнародних конференціях 2017-2024 рр., і викладено у 6 наукових статтях, опублікованих в українських та зарубіжних фахових виданнях. Особливо варто підкреслити, що дисертантка не лише оприлюднила базові матеріали й висновки дисертації, але й проробила певну роботу з введення до наукового обігу нових матеріалів щодо ранньомодерної історії Речі Посполитої, Гетьманщини та Московії з досліджуваних текстів. Матеріали апробації свідчать про достатнє оприлюднення результатів дослідження на наукових конференціях і публікаціях (с. 12, 18-19).

5. Практична значимість роботи полягає у можливості використання її матеріалів для написання узагальнюючих праць з історії України, Північної та Центрально-Східної Європи XVIII ст., досліджень з історії дипломатії, соціальної

та воєнної історії, історії повсякдення та історичної антропології. Дисертаційна робота також надається при підготовці навчальних курсів, присвячених історії ментальностей та історичному джерелознавству. Її практичні напрацювання важливі для едиційної археографії, практики наукового перекладу іншомовних писемних джерел раннього Нового часу.

6. Дискусійні положення, зауваження та запитання до змісту дисертаційної роботи:

1. При аналізі впливу конфесійної рамки сприйняття московського православ'я данськими дипломатами слушно звернено увагу на вплив побутової релігійності, обрядів та зовнішньої сторони московської Церкви. Водночас, слід було б підкреслити, що автори тревелогів спілкувалися також з освіченими представниками київської Церкви (Прокопович, Лопатинський), сприйняття яких поступово витворило в рецепції західного світу образ освіченої й інтелектуалізованої московської верхівки, як продукту вестернізаційних реформ Петра I (с.167-172, 178-183). Насправді на цьому прикладі добре видно, як і завдяки чому вибудовувався міф «освіченої» й «європейської» Росії в наступних століттях. Український вплив на московську культуру та політичну еліту значно посприяв створенню цієї «експортної» картини «нормальності» Росії для зовнішньої арени, залишивши під сподом ті азійські реалії, про які данці розлого написали в своїх свідченнях.

2. Очевидно, глибшого розгляду потребують біографії обох авторів тревелогів, котрі доречно було б компактно навести на початку дослідження, а не розсипати їх по всьому тексту роботи. Особливого акценту в такого роду роботах потребують відомості про освіту, життєвий досвід і рід попередньої діяльності прелегентів, котрий дослідник проектує на їх інтереси, рецепцію сприйняття побаченого тощо. Це також дозволяє ясніше зрозуміти взаємний зв'язок між щоденником Юля та автобіографією Еребо, філіацію текстових перегуків і запозичень (с.133-134).

3. Робота б значно виграла, коли б на додачу до ґрунтовного огляду історії дансько-московських дипломатичних контактів було додано функціональну характеристику данської дипломатичної служб (структуру, кадри, досвід, методи роботи, мережу місій, джерела інформації тощо), а також детальніші відомості про склад самого посольства Юста Юля, про членів якого авторка згадує епізодично (с.76-92, 97-99).

4. Авторка вдається до цитування і рукописної, і опублікованої версії щоденника Юля (в т.ч. російського перекладу), що передбачає чітке роз'яснення такого характеру цитувань на початку роботи. Дослідження значно б виграло також від розгорнутої археографічної характеристики рукописів аналізованих творів, починаючи від аналізу зовнішніх ознак, завершуючи структурою текстів, мовними особливостями тощо.

5. Пояснюючи термінологію тревелогів та її особливості, авторка не робить цього в частині роз'яснення власної дослідницької термінології, зокрема таких базових для дисертації понять, як «тревелог». Це саме стосується використання терміну «царська Росія»: він зрозумілий в тексті Юля, але навряд чи прийнятний в науковій термінології сучасного дослідження, де доречніше використовувати терміни «Московія», «Московське царство», прийняті як в українській так і світовій історіографії для періоду історії Росії до 1721 р.

6. Авторці варто було б вдатися до текстологічного аналізу мікросюжетів, коли йдеться про характеристику московської еліти, іноземних купців або іноземців на московській службі, котрі б чіткіше продемонстрували наративні стратегії Юля та Еребо, рамки їх сприйняття конкретних людей і подій (с.117-123, 170).

7. Висновок про відповідність роботи встановленим вимогам

Дисертація Папи Ірини Юріївни *«Система уявлень про Росію, Україну та Польщу в данських тревелогах початку XVIII століття»* є самостійним, оригінальним, завершеним дослідженням, виконаним на високому рівні.

